

La col·lecció numismàtica del Museu d'Alcoi. Època medieval

JUDITH SANTOS-OLMO SANTAMARÍA *; IMMACULADA GARRIGÓS I ALBERT **

Presentem l'última part de la col·lecció numismàtica del Museu Arqueològic Municipal d'Alcoi, que correspon en aquest cas a les monedes d'època medieval. Es tracta d'un repertori de 29 peces, moltes inèdites, de les quals 13 són monedes islàmiques i 15 cristianes, a més a més d'un getó.

Paraules clau: Col·lecció numismàtica. Època medieval. Monedes islàmiques. Monedes cristianes. Getó.

Presentamos la última parte de la colección numismática del Museo Arqueológico Municipal d'Alcoi, que corresponde en este caso a las monedas de época medieval. Se trata de un repertorio de 29 piezas muchas de ellas inéditas, de las cuales 13 son monedas islámicas y 15 cristianas, además de un jetón.

Palabras clave: Colección numismática. Época medieval. Monedas islámicas. Monedas cristianas. Jetón.

The numismatic collection of the Alcoi Archaeological Museum (Spain). Medieval times

In this paper we present the last part of the numismatic collection of the Alcoi Archaeological Museum, relative to the coins pertaining to medieval times. It is a set of 29 coins, some of them not yet released on show, of which 13 are Islamic coins and 15 are Christian coins, apart from a thick-lipped coins.

Key words: Numismatic collection. Medieval times. Islamic coins. Christian coins. Thick-lipped coins.

I. INTRODUCCIÓ

El present estudi és la continuació de la recerca iniciada a finals de l'any 2004 i principis del 2005, on vam netejar, organitzar i documentar gràficament els fons numismàtics del Museu Arqueològic Municipal d'Alcoi *Camil Visedo i Moltó* (MAMA)¹. En publicacions anteriors hem tret a la llum la informació de les monedes d'època antiga (Garrigós i Mellado, 2008-2009), moderna (Garrigós i Santos-Olmo, 2010) i contemporània (Garrigós i Santos-Olmo, 2011). El nombre de peces d'època medieval no és tan abundant com els anteriors, atès que el conjunt té 28 monedes, de les quals 13 són islàmiques i 15 cristianes, a les quals hem de sumar un getó de compte de finals del segle XV.

Igual que en anteriors treballs, les peces analitzades no tenen un context arqueològic, fet que ens impossibilita extraure molta informació sobre aquestes monedes; totes aquestes són de col·lecció i, per tant, provenen de compres o donacions.

* judithalcoy@hotmail.com

** immagarrigos@gmail.com

Recibido: 8-10-2012. Aceptado: 12-11-2012.

II. LA COL·LECCIÓ

Cal assenyalar que cap de les monedes tractades en aquest estudi apareixen citades de forma clara al catàleg de numismàtica de la col·lecció de Camil Visedo i Moltó datat el 1924², al qual ja hem fet referència en altres articles (Garrigós i Mellado, 2008-2009; Garrigós i Santos-Olmo, 2010 i 2011), i que ens va permetre conèixer la forma d'ingrés d'aquestes, així com la seua pertinença a la col·lecció privada de Visedo. Aquest catàleg està dividit per èpoques, però en l'apartat corresponent a *Edad media y moderna*, que Visedo va agrupar, tan sols apareixen peces del període modern. Malgrat açò, cal dir que les dues primeres entrades de l'apartat esmentat fan menció a nou monedes d'argent i dues de coure àrabs que van costar-li totes juntes 25 pessetes. Camil Visedo va donar pel maig de 1946 al MAMA una part de la seua col·lecció privada, però tan sols tenim constància que els exemplars núm. 1 i 11 són d'aquest conjunt numismàtic. Per la seua banda, Luis Vicens va fer una donació en aquest mateix moment d'un lot de monedes de diverses èpoques, com deixa palès la carta d'agraïment de Camil Visedo³ on pot llegir-se, entre els exemplars, una moneda d'argent del Califat i una altra de coure amb caràcters

aràbics. Tanmateix, entre les peces catalogades sols hem trobat una amb referència clara a aquesta donació (núm. 2), mentre que les peces d'argent del Califat estan totes adscrites, segons les fitxes, al MAMA o bé no n'especifiquen la procedència. Per aquest motiu, no sabem si alguns d'aquests exemplars formaven part de la col·lecció donada per Visado i si entre aquestes es troba també la de Vicens, fet que sembla el més probable.

III. ANÀLISI DEL CONJUNT

L'època medieval és un període històric molt complex i ple de canvis, que abraça cinc segles. La Península Ibèrica es troba dividida en diversos regnes, per la qual cosa l'emissió de moneda es realitza de forma paral·lela des d'aquests llocs, fet que fa que les diferents peces foren acceptades per distints territoris; això va crear un caos monetari que alguns monarques van intentar controlar. Com a testimoni de la varietat de peces en circulació als territoris peninsulars dels quals fem menció, farem referència a la Taula de Canvis que va crear Jaume I a València, i en la qual incidirem més endavant. Aquesta es troba molt ben documentada i es coneixen els valors que van ser canviats, així com les seues

equivalències; els tipus de moneda que es troben registrats a aquesta Taula de Canvis són melgoresos, jaquesos, torne-sos, barcelonesos, morabatins alfonsins, masmudines *jicifa* i contrafetes, genovesos i rals de Marsella, entre d'altres. Un altre testimoni d'aquest fet el trobem en l'arqueologia, vist que són molt nombroses les troballes a Alacant de monedes islàmiques conjuntament amb altres de Castella, Barcelona o França, totes juntes en un mateix jaciment o en un tresoret (Clua, 2010: 64-66).

Respecte al conjunt monetari estudiat en aquest treball, cal esmentar el fet que en el cas de l'època medieval no trobem peces representatives al MAMA de tots els monarques que van emetre moneda, com sí que ocorria amb els exemplars d'època moderna i contemporània (Garrigós i Santos-Olmo, 2010 i 2011). De la gran quantitat de reis peninsulars, així com altres emissors de moneda existents als diferents regnes i territoris, tan sols hi trobem sis monarques representats. Aquest fet ens impedeix realitzar una anàlisi més àmplia del període tractat, com vam fer en els estudis anteriors. Per aquest motiu ubicarem cronològicament i històrica les monedes, mitjançant la seua descripció i catalogació (taula 1).

Entre les 13 peces islàmiques hi ha emissions andalusines i de la dinastia Fatimita, és a dir, encunyades al nord

PERÍODES	TOTAL	%
Emirat independent (138-300 H/ 755-912 dC)		
Hišām I (172-180 H/ 788-796 dC)	1	3,45
‘Abd Al-Rahmān II (206-238 H/ 821-852 dC) o Muhammad I (238-273 H/ 852-886 dC)	1	3,45
Califat (300-399 H/ 912-1008 dC)		
Al-Ḥakam II Al-Mustanşir (350-366 H/ 961-976 dC)	1	3,45
Hišām II Al-Mu’ayyad (366-399 H/ 976-1008 dC)	3	10,34
Dinastia Fatimí (296-567 H/ 909-1171 dC)		
‘Abd Allāh Ma’add al-Mu’izz li-Dīn Allāh (341-365 H/ 953-975 dC)	1	3,45
Abū ‘Alī al-Mansūr al-Ḥakim bi-Amr Allāh (386-411 H/ 996-1021 dC)	1	3,45
Regnes taifes (403-508 H/ 1012-1115 dC)		
Taifa de Dénia	2	6,90
Almohades (524-667 H/ 1129-1268 dC)	3	10,34
Corona catalano-aragonesa		
Jaume I el Conqueridor (r. 1213-1276)	8	27,59
Jaume II el Just (r. 1291-1327)	1	3,45
Martí I l’Humà (r. 1396-1410)	2	6,90
Corona castellano-lleonesa		
Alfons X el Savi (r. 1252-1284)	2	6,90
Ferran IV l’Emplaçat (r. 1295-1312)	1	3,45
Enric II el Fratricida (r. 1368-1379)	1	3,45
Getó	1	3,45
TOTAL	29	100

Taula 1. Quadre-resum del conjunt monetari per períodes.

d'Àfrica. De les primeres, hi trobem un dírhām d'Hišām I de l'emirat independent, un altre d'al-Hakam II i dos dírhams i un quart de dírhām d'Hišām II del període califal, dos dírhams d'Iqbal al-dawla 'Alī ibn Muḡāhid de la Taifa de Dénia i tres anònims del període almohade. A més a més, també formen part d'aquest grup de moneda islàmica un quart de dírhām d'al-Mu'izz i mig dírhām d'al-Hākīm de la dinastia nord-africana. A banda d'aquestes dotze peces d'argent, hi ha un felús que pensem que pot pertànyer a l'emirat independent, però que pel seu deteriorament no hem pogut precisar-ne l'adscripció, bé a 'Abd al-Rahmān II o a Muhammad I.

Entre les monedes cristianes hi ha sobretot peces de la Corona d'Aragó, en concret sis diners de billó i dos menuts del rei Jaume I el Conqueridor, un croat de plata de Jaume II i dos rals d'argent de Martí I l'Humà. A més, hi ha al MAMA unes altres quatre monedes de monarques de la Corona de Castella i Lleó, que són dos diners blancs de la guerra d'Alfons X el Savi, un *pepión* de billó de Ferran IV i un ral de ½ morabatí de plata d'Enric II. La resta de regnes peninsulars no estan representats en el fons tractat. Com ja hem dit, a banda d'aquestes monedes, cal afegir el getó de compte.

III.1. Monedes islàmiques

Amb l'arribada de les tropes àrabs a la península l'any 711 dC i l'ocupació del territori per part d'aquest contingent militar, es produeix un canvi a nivell fiscal en consonància amb l'experimentat a altres països de la seua òrbita política, cultural i econòmica. Els nous governants d'aquest territori van posar en funcionament un sistema monetari trimetàl·lic per a pagaments fiscals i despeses del mateix estat a Hispània, que té a veure amb el dels califes omeies d'Orient; així, se substitueix el sistema visigot que era monometàl·lic. Les primeres encunyacions realitzades a la península van seguir els patrons transicionals del nord d'Àfrica, que tenien com a patró base el sòlid bizantí de *Carthago* per a les monedes d'or conegudes com a dinars (Frochoso, 2001: 9). La moneda islàmica quedarà fixada de manera gairebé definitiva amb la reforma del califa 'Abd al-Malik ibn Marwan cap al 77 H/ 696 dC, que reorganitza tot el sistema monetari amb la creació d'espècies completament noves (el dinar –or–, el dírhām –argent– i el fals o felús –coure–) i exclusivament epigràfiques amb llegendes en àrab (Doménech: 1995, 281). Aquestes monedes es caracteritzen per les seues inscripcions àrabs en les dues cares i no s'hi troba cap imatge (inexistència d'iconografia). Les llegendes estan realitzades en escriptura cúfica, aquelles encunyades fins a finals del s. VI de l'hègira, i *nasjī* o cursiva les batudes amb posterioritat a aquesta data (Medina, 1992: 29).

III.1.1. Emirat independent (138-300 H/ 755-912 dC)

L'arribada d'Abd al-Rahmān I a la península l'any 138 H/ 756 dC no va dur associada de manera immediata l'emissió sistemàtica de moneda, com deixen palès els primers anys del seu govern, on les encunyacions són gairebé

inexistents, fet que es deu al període de pacificació i control del territori que ha de dur a terme. Fins a l'any 150 H/ 767 dC les emissions no es realitzaran de forma continuada i aquestes augmentaran amb els governants següents. Així, doncs, les monedes emeses imitaran el tipus del numerari bizantí, atès que els primers califes independents d'Orient continuaran amb encunyacions del tipus anterior d'argent i, en menys quantitat, de coure (Cayón *et al.*, 2005: 112). El fet que en un principi no es bateren monedes d'or es deu al fet que, encara que 'Abd al-Rahmān I fundà un regne independent, era el califa d'Orient qui tenia el màxim poder polític i religiós i, per tant, la potestat d'encunyar peces d'or (Gil, 1976: 172). Cal destacar també que durant aquest període les emissions andalusines foren quasi exclusivament d'argent, molt homogènies pel que fa a les llegendes utilitzades i al seu pes i aliatge (Retamero, 2006: 30). La seca utilitzada, situada a Còrdova, encunyarà moneda amb el nom de l'Àndalus i centralitzarà d'aquesta manera la producció durant tot el període dels emirs omeies (Canto i Ibn Ḥāfiz, 2004: 131).

El regnat d'Hišām I (172-180 H/ 788-796 dC) va ser curt i ple de problemes (revolta dels seus germans i insurrecció de xeics de les províncies). A nivell monetari va encunyar dírhams a la seca de l'Àndalus sense alterar-ne els tipus ni les llegendes –en escriptura cúfica– i no va batre moneda d'or (Delgado, 2001: 103). El dírhām (núm. 1) d'aquest emir que hi ha a la col·lecció del MAMA, va ser encunyat l'any 172 o 178 H i té orla poligonal. Una de les característiques d'aquests exemplars és el diàmetre superior a aquells realitzats durant el califat (28 mm enfront de 24-23 mm), encara que el seu pes és inferior, tal com es pot observar en els analitzats. Si les peces de plata tenen unes característiques concretes, les realitzades en altres metalls, com el coure, en tindran també les seues.

Els felusos que van ser encunyats durant l'emirat independent són més prims i de diàmetre superior als anteriors. Un percentatge elevat de les monedes estudiades per Frochoso contenen en les àrees llegendes de tipus religiós, per la qual cosa l'atribució a un regnat o un altre es basa fonamentalment en l'epigrafia o els ornaments. Aquestes monedes duen escrit a la IA la professió de fe musulmana i a la IIA la missió profètica. Les peces amb inscripció en l'orla, a l'anvers duen la seca i l'any d'encunyació, mentre que al revers la sura 61 versicle 9 (Frochoso, 2001: 55-56).

Pel que fa a la peça núm. 2 podríem adscriure-la a dos períodes ben diferents a causa del seu estat. En el cas que ho fóra a 'Abd al-Rahmān II (206-238 H/ 821-852 dC) podria pertànyer a la catalogada per Frochoso com a I-8-1 var. G i hauria estat encunyada l'any 226 H amb inscripció a l'orla de la IIA. Segons aquest investigador, el traçat de les gràfies i l'estil no semblen pertànyer a les encunyacions de l'Àndalus (Frochoso, 2001: 59). Tanmateix, si es tractara d'un felús encunyat sota Muhammad I (238-273 H/ 852-886 dC), aquest, segons el que hem pogut observar, podria tractar-se del tipus I-17-1 var. F, realitzat l'any 268 H, que du inscripció en l'orla tant a la IA com a la IIA, on apareix

la missió profètica Q. IX, 33 entre dues gràfiles; el tipus I-23 var. F va ser encunyat el mateix any que l'anterior i les inscripcions de l'orla són gairebé les mateixes; i com a última opció es planteja el tipus I-57-1 var. F també amb inscripció en l'orla en la IIA (Frochoso, 2001). El nostre exemplar, com ja hem dit, presenta complicacions en trobar-se retallat i amb algunes concrecions que dificulten la identificació de les llegendes. Així mateix, i encara que en el catàleg ha estat classificada com a felús de l'emirat, hi ha la possibilitat que la peça (núm. 2) no fóra tal, sinó un dírhams dels regnes de taifes. Hi ha monedes que malgrat ser dírhams, no es realitzaven amb argent sinó amb un aliatge d'altres metalls, o bé amb coure amb un bany de plata que s'ha perdut amb el pas del temps. Entre aquestes encunyacions trobem sovint peces retallades, semblants a la nostra, fet que podria indicar-nos l'adscripció a aquest moment posterior i no als felusos realitzats durant l'emirat independent.

III.1.2. Califat (300-399 H/ 912-1008 dC)

D'aquest període disposem de quatre exemplars en els fons de la col·lecció del MAMA, que pertanyen a dos califes omeies de l'Àndalus, un d'al-Ḥakam II i els altres tres del seu fill Hišām II; tots aquests dírhams van ser encunyats a la seca de l'Àndalus. Aquesta en temps de l'emir 'Abd al-Rahmān II es trobava a la ciutat de Còrdova, prop de la mesquita major i no massa lluny de la porta coneguda com de Sevilla. Aquest lloc, utilitzat per a batre moneda, estava situat al costat de l'alcàsser, centre administratiu i lloc de residència de l'emir. L'any 316 H es va renovar l'antiga seca de Còrdova on es va treballar fins al seu trasllat a Madīnat al-Zahrā' l'any 336 H, i es va deixar d'emetre amb el nom de l'Àndalus fins que el 365 H torna a ser seca oficial amb aquest nom fins al final del Califat. Tanmateix es planteja l'existència d'altres seques al territori o bé al nord d'Àfrica, i en aquestes apareix el nom de l'Àndalus (Frochoso, 1996: 11).

Cap a l'any 321 H es va fixar la composició i distribució de les llegendes en les monedes de manera definitiva, encara que va evolucionar en anys successius. Així, els dírhams presenten gràfila interna en les dues cares, per a desaparèixer cap a l'any 330 H a l'anvers d'aquestes peces d'argent (Medina, 1992: 116), que presentaran durant el període califal, com ja hem comentat, un diàmetre inferior als de l'època anterior.

Respecte als felusos, les monedes de coure, són la continuació dels *folles* bizantins. Aquestes peces van ser encunyades fins als primers anys d'Abd al-Rahmān III, quan desapareixen de l'Àndalus (malgrat la seua abundància), i se'n reprén l'emissió posteriorment per part dels nassarites del regne de Granada. La procedència de les monedes de coure és complicada, perquè no sempre n'apareix indicada la data i la seca. Va ser aquest emir, 'Abd al-Rahmān III, qui va obrir de nou l'any 316 H la seca de l'Àndalus i va posar en circulació anys després un gran nombre de dírhams. Com que les transaccions quotidianes necessiten moneda més menuda i els dírhams resultaven peces amb un valor massa

gran per a aquestes, es va instaurar la pràctica entre el poble de trossejar-les per a utilitzar-les en les petites compres, fet que va provocar la desaparició de la circulació monetària dels exemplars de coure o felús (Frochoso, 2001: 10 i 13).

Quant a les peces estudiades, la d'al-Ḥakam II presenta orla recto-circular mentre que les del seu successor són totes circulars. Així mateix, hi ha dues monedes d'Hišām II on trobem perforacions o alteracions sobre la peça. Aquest és el cas de l'exemplar núm. 4 que, a banda de presentar una perforació i haver-se tallat, té tot el cantell serrat. Canto (1988: 39) apunta que la funció d'aquests exemplars de curs legal fragmentats era el seu ús com a moneda fraccionària en el Califat per a realitzar transaccions quotidianes. La peça núm. 5 disposa de dues perforacions realitzades toscament, on pot observar-se per l'àrea contrària d'on es van realitzar els forats, com sobresurten les rebaves. Hi ha diverses teories sobre aquestes alteracions sobre les monedes, en les quals no anem a entrar, però a les quals remetem (Doménech, 2003: 137).

Entre les monedes encunyades durant aquests dos regnats, trobem a les llegendes el nom dels senyors de seca; però, a més, durant el regnat d'al-Ḥakam II, es produeix una innovació en introduir en el revers de la peça el títol i nom del *hāyib* que perdurà durant el govern del seu successor (Canto, 1988: 37), tal com podem veure en la IIA de les peces d'Hišām II (núm. 5 i 6). Quant al senyor de seca, en el cas de l'exemplar d'al-Ḥakam II, al final de la llegenda central de la IIA apareix el d'Āmir, que es tracta d'Abū 'Āmir Muhammad ibn 'Abdullāh ibn Muhammad Abī 'Āmir, també conegut com a Almansor, personatge que va començar com a copista en el palau califal per acabar acumulant tot el poder i ocupar entre altres càrrecs destacats el de cap de seca, *sāhib as-sikka*. En dues de les monedes d'Hišām II, pot llegir-se tant a la IA com a la IIA el nom del fill i successor d'Almansor, 'Abd al-Malik al-Muzaffar, que comença a aparèixer en les peces després de la mort del seu pare (392 H) fins a l'any 398 H/ 1007-1008 dC (Doménech, 1991: 29 i 31).

Amb Al-Ḥakam II Al-Mustanşir (350-366 H/ 961-976 dC) la moneda no patirà grans canvis respecte al numerari del seu pare 'Abd al-Rahmān III, excepte l'augment de motius decoratius vegetals i l'aparició del *hāyib* (primer ministre) (Canto i Ibn Ḥafiz, 2004: 134). Cal recordar que durant tot el seu regnat l'única seca que havia emès moneda va ser la de Madīnat al-Zahrā'. Tanmateix, l'any 365 H totes les encunyacions d'al-Ḥakam II es realitzaran a la de l'Àndalus com podem veure en l'exemplar (núm. 3) analitzat en aquest estudi. Aquest canvi de seca es produeix pel trasllat del califa a l'alcàsser de Còrdova cap a mitjans del 364 H. Els dírhams emesos en el 365 H mantenen les característiques dels batuts a la seca anterior i en alguns casos presenten variants, com el cas de la nostra peça, on els ornaments de la IIA són tres cercles, dels quals el superior sembla una gota del revés (Frochoso, 1996: 66).

Dels tres dírhams d'Hišām II Al-Mu'ayyad (366-399 H/ 976-1008 dC) en els fons del MAMA, un d'aquests, com

ja hem esmentat, està fragmentat i amb el cantell serrat. Aquesta alteració sobre la peça pensem que va ser realitzada *a posteriori*, encara que no n'estem segures i tampoc no hem vist res de semblant entre els diferents catàlegs consultats. L'exemplar núm. 4, un quart de dířham, va ser encunyat a la seca de l'Àndalus l'any 382 H i és el més antic de les tres monedes analitzades d'aquest califa. A la IA té com a ornament un cercle envoltat de 9 punts, a semblança d'una possible flor, mentre que a la IIA tan sols podem observar l'element ornamental de la part superior de la IIC, ja que tan sols disposem d'aquest fragment de la moneda. Va ser en aquest any, tal com apunta Frochoso (1996: 76), quan Almansor va ordenar que en els documents de la cancelleria es posara el seu propi segell en lloc del d'Hišām II, i va prendre el mateix sobrenom que el califa "al-Mu'ayyad". Els dos dířhams restants són dels últims anys del regnat d'aquest califa i van ser encunyats en 394 i 397 H. A la mort d'Almansor, el nom d'Àmir desapareix de les monedes i a partir de l'any següent es troba el del seu fill Abd al-Malik. L'any 397 H va ser assassinat el visir 'Īsā b. Sa'īd al-Yahsubī dins el complot per a enderrocar Hišām II, amb el seu ministre Abd al-Malik, i substituir-lo per un nét d'Abd al-Rahmān III. En un percentatge gens menyspreable de les monedes encunyades durant aquest any continua figurant el nom d'Abd al-Malik, que atesa la situació de conspiració, el normal hauria estat la seua substitució en el càrrec de cap de seca (Frochoso, 1996: 87 i 90). Hišām II també va encunyar moneda a les seques de Fes, Segilmesa i Necor, a l'actual Marroc (Cayón *et al.*, 2005: 125).

III.1.3. Dinastia Fatimita (296-567 H/ 909-1171 dC)

La dinastia fatimita va establir-se a Ifrīqiya a inicis del s. X amb l'ajut de tribus berbers, i va estendre el seu poder pel nord d'Àfrica i destacades illes de la Mediterrània, fins a la conquesta d'Egipte, on van desplaçar-se i establir la seua cort (Doménech, 2006: 232).

D'aquesta dinastia, contentent dels califes omeies de Còrdova, hi ha dos exemplars en la col·lecció del Museu⁴. Algunes de les peces nord-africanes són diferents tipològicament a les del califat, ja que les llegendes apareixen distribuïdes en cercles concèntrics, fet que impossibilita posar-hi la posició d'encuny. Aquestes, tal com apunta Doménech, "o son de tipo religioso, o hacen referencia al nombre y títulos del califa emisor" (1991: 69). En el cercle més exterior de la peça és on sol aparèixer la seca i la data d'encunyació, que és també la zona més exposada a desgast i a les retallades, fet que condiciona a l'hora d'obtenir una part de la informació destacada de la moneda.

L'existència d'aquest numerari a la Península Ibèrica va ser un fet usual en època califal, especialment a la zona oriental i les illes Balears, així com a la vall del Guadalquivir. Tanmateix, és a la zona de Šarq al-Andalus on es troba en més quantitat, on primer arriba i on més tarda a desaparèixer de la península. La presència destacada de moneda fatimita en aquestes terres ha estat explicada amb diferents teories i el moment de la seua arribada degué estar relacionat amb la

revolta cordovesa i l'època dels regnes de taifes que, a causa de les despeses de la cort i dels diferents conflictes existents, devien acceptar qualsevol tipus d'exemplars encunyats, encara que aquests no foren realitzats als seus tallers. És a principis del s. XI quan les emissions califals són gairebé inexistents i els regnes de taifes encara no han començat a batre moneda, a excepció d'alguns casos, quan començarà a arribar numerari de fora del territori. Aquest buit de les emissions degué afavorir la seua arribada des de l'altra banda de la Mediterrània (Doménech, 2006: 235 i 237).

Per a l'estudi d'aquests exemplars convé destacar que un tipus monetari és utilitzat de manera indistinta per a diferents valors fins al punt que en molts casos el dířham unitat presentarà les mateixes llegendes que els seus divisors –mig i quart de dířham. Aquest fet farà que el pes de la peça siga determinant per a la seua classificació en molts casos. Tot i això cal tenir en compte les retallades i alteracions de l'exemplar per a l'adscripció a una espècie monetària o una altra (Doménech, 2006: 216).

L'aparició de monedes d'aquesta dinastia al mig d'alguns tresorers d'època califal deixa entreveure les importants relacions comercials existents entre els territoris, malgrat la rivalitat política entre les dues dinasties (Doménech, 1991: 96). No tan sols es troben aquestes monedes enmig de les encunyades pels omeies sinó també de les emissions dels regnes de taifes, fet que indica l'ús del numerari fatimita per a realitzar transaccions econòmiques que no tingueren a veure amb l'Estat, ja que aquest no admetria moneda batuda per una dinastia rival per al cobrament d'impostos. La moneda d'argent fatimita que arriba a l'Àndalus és batuda a seques occidentals, encara que el coneixement d'aquestes no és complet, en part per la manca d'informació que ens proporciona la peça per no trobar-se en molts casos sencera. Els exemplars que arriben a l'Àndalus són majoritàriament divisors, en el cas de l'argent, fraccions de dířham, com són el mig i el quart de dířham (Doménech, 2004: 341 i 343-346). Convé subratllar que aquests són els valors de les dues peces de la col·lecció numismàtica del MAMA (núm. 7 i 8).

Aquestes monedes pertanyen a 'Abd Allāh Ma'add al-Mu'izz li-Dīn Allāh (341-365 H/ 953-975 dC) i a Abū 'Alī al-Mansūr al-Hākīm bi-Amr Allāh (386-411 H/ 996-1021 dC). El regnat del primer correspon temporalment amb el final del govern d'Abd al-Rahmān III i el d'al-Hakam II. La peça, que és inèdita, presenta la forma característica de les del seu regnat, distribuïda la llegenda en cercles concèntrics. Mentre que el mig dířham d'al-Hākīm té una llegenda central en dues línies, envoltada de doble gràfila més llegenda circular, i de nou doble gràfila i inscripció marginal pràcticament perduda. Els exemplars d'al-Hākīm solen aparèixer en gairebé totes les troballes i són, a més a més, dels més abundants; així, durant el seu regnat es va produir la major entrada d'aquest numerari a la península. Les encunyacions conegudes d'aquest califa són proporcionals per a tots dos metalls, l'or i l'argent, fet que canviarà amb els seus successors, amb un predomini del metall auri. La moneda d'argent deixarà d'arribar quan els regnes de

taifes comencen a batre moneda de forma regular; aquesta s'interromprà cap a la fi del s. XI, atés que gairebé no es troba numerari fatimita al mig de les troballes almoràvits (Doménech, 2004: 344-345).

III.1.4. Regnes de Taifes (403-508 H/ 1012-1115 dC)

Després de la mort d'al-Mansūr van sorgir a l'Àndalus una sèrie d'estats independents anomenats Taifes (destacaments) que van portar al desmembrament del Califat de Còrdova. Aquest fet des del punt de vista monetari va representar l'emissió per part dels diferents reis d'un nombre variat de peces pròpies i l'adopció per part de cadascun d'ells dels seus patrons metrològics i formals propis (Doménech, 2010: 52). Guichard apunta que la situació existent en aquest moment pel que fa a l'encunyació de moneda estava lligada fonamentalment a fenòmens polítics més que no pas a consideracions de tipus econòmic. És durant aquest període quan es produeix una important descentralització de les encunyacions (1998: 362). Cal recordar que una característica en la numismàtica d'aquest moment, excepte algunes excepcions, és una degeneració gradual en l'art i la llei de les peces, fins al punt d'encunyar les d'argent pràcticament amb coure (Cayón *et al.*, 2005: 112-113).

Una de les taifes era la de Dénia, fundada per l'eslau Muḡāhid al-muwaffaq, un cordovès d'origen cristià. Durant aquest període (408-489 H/ 1017-1091 dC) la taifa va gaudir d'un temps d'auge econòmic i social i una important indústria marítima (Petit, 1981: 146) que va portar els governants a emetre monedes cap a l'any 402 H/ 1011-2 dC fins el 468 H/ 1076 dC (Ariza, 1995: 237), encara que no ho van fer de forma sistemàtica fins a la desaparició oficial del califat de Còrdova el 1031 dC, possiblement per motius ideològics (Doménech, 2001: 67-68).

Al llarg d'aquest període a Dénia van ser cinc els reis que van batre moneda: el fundador de la taifa Al-Muwaffaq bi-llah Abū-l-yays Muḡāhid ibn 'Abd Allāh al-Amirī (408-436 H/ 1017-1044 dC), el seu fill rebel Ḥasan ibn Muḡāhid (436-? H/ 1045-? dC), un altre fill de Muḡāhid que el va succeir a la seua mort anomenat Iqbal al-Dawla 'Alī ibn Muḡāhid (436-468 H/ 1045-1076 dC), el fill d'Aḥmad I de Saragossa que havia guanyat la taifa de Dénia a Iqbal al-Dawla i que va regnar com Al-Mundīr ibn al-Muqtadir (474-483 H/ 1081-1090 dC), i finalment el fill de l'anterior que va perdre-la a mans dels almoràvits Said al-Dawla Sulaymān ibn Mundīr (483-485 H/ 1090-1092 dC). Tots aquests reis, a excepció d'Ḥasan ibn Muḡāhid, que va encunyar semidírham i fraccions de dinar, van emetre dírhams; a més, el fundador Muḡāhid va encunyar també fraccions de dinar. En principi els dírhams eren d'argent, després de billó i més tard de coure amb un bany de plata (Petit, 1981: 145). Encara que tots van emetre moneda, l'arqueologia ha posat de manifest que, tot i això, sembla que Dénia va ser el primer regne de taifa a encunyar moneda a la seca d'*Elota* —d'ubicació desconeguda fins al moment. Aquesta no degué ser molt nombrosa, ja que les troballes de peces són escasses i no solen sobrepassar els límits del regne, com sí que ocorre amb la Taifa de

València (Doménech, 2010: 52). Aquesta afirmació queda demostrada en alguns tresorsets, com és el cas de la troballa casual d'unes 190 monedes a Vélez Blanco (Almeria), totes les quals són d'època dels regnes de taifes; del total de peces, el 86,32% pertanyen a la Taifa de València (79,47% encunyades a la seca d'Almeria i la resta a la de València), mentre que les peces de la de Dénia tan sols representen un 3,16% (Fontenla, 2006: 8).

Al MAMA trobem dues monedes batudes a la Taifa de Dénia. Es tracta de dos dírhams emesos a nom d'Iqbal al-Dawla 'Alī ibn Muḡāhid (436-468 H/ 1045-1076 dC). La primera d'aquestes (núm. 10) no podem datar-la de forma exacta perquè en la llegenda marginal de l'anvers —lloc on s'ubica la data—, la peça està molt deteriorada i tan sols pot llegir-se "En el nom de déu... quatre-cents", mentre que la segona (núm. 9) sí que té aquesta llegenda completa: "En el nom de Déu es va encunyar aquest dírrham a Dénia l'any quatre-cents quaranta".

III.1.5. Període almohade (524-667 H/ 1129-1268 dC)

Al 516 H apareix una nova tribu berber al sud del Marroc que es va revoltar contra els almoràvits. Són els anomenats masmuda o almohades (unitaris), seguidors de les predicacions de Muḡammad ben Tūmart (512-522 H/ 1121-1128 dC), un imam conegut pel sobrenom d'al-Mahdī, el Guait, que es caracteritza per tenir una visió molt més intransigent de la fe, i per ser reformadors profunds de les institucions i costums. A la mort d'al-Mahdī van ser dirigits pel seu deixeble 'Abd al-Mu'min ibn 'Alī (524-558 H/ 1130-1163 dC), que es va convertir en el fundador d'aquesta dinastia.

Amb referència a la numismàtica, els almohades també van fer innovacions importants. Així, en destaca l'encunyació de monedes de cospell quadrat, que buscava ser un mitjà de diferenciació i propaganda per part d'aquests governants i els estaments religiosos. La majoria de les peces d'argent, a excepció de les primeres de transició, estan encunyades amb aquesta forma, mentre que les d'or, encara que tenen el flam redó, totes porten en cadascuna de les àrees una gràfila interna formada per dues línies contínues molt juntes i fines que formen un quadrat inscrit a l'àrea circular de les peces (Medina, 1992: 396).

Quant al sistema monetari, en les monedes d'or estableixen el dinar complet de 24 quirats equivalents a 4,6896 grams de pes, amb mòdul de 30 mm, al qual afegeixen peces fraccionàries de 1/2 i d'1/4 (Medina, 1992: 396). Aquest dinar complet era conegut pels cristians com a dobla i es va difondre pel Regne de Castella de la mà de Ferran III el Sant, que la va convertir en la unitat monetària als seus territoris en substitució dels *maravedís*, que van passar a ser moneda de compte (Gil, 1976: 199). Així mateix, cal assenyalar que el numerari almohade va circular per tot l'Àndalus (Doménech, 2001: 73).

Amb les monedes d'argent fixen el dírrham en 1/3 del pes del dinar complet —1,56 grams i mòdul de 15 mm—, i també van encunyar divisors d'aquesta moneda (Medina, 1992: 396).

Pel que fa a les llegendes, en aquestes se substitueix l'escriptura cúfica, que s'havia utilitzat de forma tradicional, per la *nasjī* o cursiva amb punts diacrítics. A més a més, hi ha un canvi important pel contingut religiós i polític, i hi desapareixen les llargues cites de l'Alcorà (Doménech, 2010: 55).

Al MAMA es conserven tres dírhams almohades anònims sense data ni seca (núm. 11-13). Cal assenyalar que cap d'aquestes peces porta inscrita ni la data ni el valor facial tal com havia ocorregut fins al moment, i tampoc no és habitual que hi trobem la seca, encara que si aquesta hi apareix ho farà amb caràcters molt menuts en un dels angles inferiors (Medina, 1992: 399). Algunes de les que poden trobar-se són: Ceuta, Fes, Marràqueix o Rabat a l'Àfrica, i Baeza, Còrdova, Dénia, Granada, Jaén, Màlaga, Mallorca, Menorca, Múrcia, Sevilla, València o Jerez a la península (Gil, 1976: 206). Per altra banda, alguns autors consideren que determinats signes i figures geomètriques que apareixen en molts d'aquests exemplars podrien ser marques de seca, i arriben fins i tot a identificar-ne algunes d'aquestes amb tallers concrets, tot i que una gran quantitat de peces encara no han pogut ser adscrites. Així mateix, relacionen aquesta proliferació de seques, distribuïdes per tot l'imperi, com un signe de feblesa del poder central (Fontenla, 1988: 72). L'absència esmentada de data ens impossibilita donar-ne una concreta d'encunyació a les nostres peces, ja que en aquestes tampoc no hi figura el responsable de l'emissió, com pot ocórrer amb altres monedes.

A les tres peces estudiades trobem les mateixes llegendes tant a l'anvers com al revers. Es tracta d'inscripcions de tres línies de caràcter religiós, habituals en aquest tipus de moneda, tant als dírhams com als ½ dírhams d'argent, on es fa menció d'al-Mahdī, el fundador de la secta, fet que també és una constant en aquest tipus d'exemplars (Medina, 1992: 297-298).

III.2. Monedes cristianes

III.2.1. Corona d'Aragó

Jaume I el Conqueridor (r. 1213-1276)

A partir de la primera meitat del segle XIII, la corona catalanoaragonesa inicia un període expansiu que portarà Jaume I a la conquesta de Mallorca el 1229 i de València el 1238. En un primer moment la moneda utilitzada en aquestes noves zones cristianes serà la que havia estat circulant durant època almohade, així com altres peces que havien portat els conqueridors, com ara diners jaquesos o diners de Barcelona. El 1247 Jaume I concedeix al regne de València el privilegi de tenir moneda pròpia, fet que a partir d'aquell any i fins al 1249 es comença a emetre a la ciutat de València numerari propi: els diners i els seus divisors, els menuts. L'argenter Garcia Arnau va rebre l'encàrrec de la confecció dels encunyats a l'octubre de 1248, mentre que l'encarregat de l'encunyació des d'abril de 1249 fins al 23 de maig de 1250 va ser el moneder Guillem Astorc, després de comprar en exclusiva el dret a amonedar i les pertinences i accessoris relatius a la moneda (Torró, 2000: 73-74). Per altra banda, el

rei va establir que aquesta nova moneda havia de ser l'única a utilitzar-se a partir d'aquell moment per a qualsevol transacció comercial (Llorens i Ripollès, 1999: 115-116), motiu pel qual va crear una Taula de Canvis i donà tan sols 40 dies a la població perquè poguera canviar la moneda, en concret des de l'1 de maig fins al 17 de juny (Torró, 2000: 67).

Els tipus de moneda encunyats van ser els diners de tern, és a dir, de dotze parts, tres havien de ser d'argent i la resta de lliga (Clua, 2010: 60), i es convertirien en la moneda més característica durant l'època medieval per ser la utilitzada de forma habitual per a les transaccions comercials del dia a dia. El billó –aliatge de plata i coure–, es va utilitzar per a l'encunyació d'exemplars de petit valor i el seu ús per a la fabricació de moneda s'explica, segons Crusafont, com a conseqüència indirecta de l'escassetat de metalls més valuosos a l'Europa d'aquell moment (1996: 27). En aquests primers moments es va emetre una gran quantitat de peces mentre que del seu divisor, l'òbol o menut, se'n van batre molt poques (Petit, 1981: 196). La quantitat de moneda encunyada en aquestes primeres emissions no està del tot clara. Per a alguns autors el volum de moneda encunyada degué estar al voltant de 9.000 marcs d'argent (Llorens i Ripollès, 1999: 116), mentre que altres defensen un volum molt més superior que devia acostar-se als 22.500 marcs (Torró, 2000: 74-75).

Uns anys més tard, el 1271 hi haurà una segona emissió de 20.000 marcs d'argent, que serà augmentada amb 3.000 marcs més (Clua, 2010: 60). Quant als encarregats de batre aquests diners, el 12 de gener de 1271 el moneder Arnau Llorens va rebre de Jaume I el càrrec d'operari de la moneda, amb facultat per a amonedar i cobrar els drets acostumats pels obradors de moneda. Per altra banda, un document del 29 de gener d'aquest mateix any reconeix que Arnau de Romaní, Guillem de Peralada i Guillem Arnau havien comprat el benefici de la moneda reial, pel qual serien els encarregats d'amonedar els primers 20.000 marcs, mentre que la resta va estar en mans d'Huguet de Romaní. Tant amb Arnau de Romaní i els seus socis com amb Huguet de Romaní, el mestre encarregat de l'aliatge de les peces va ser l'italià Filippo Serarani (Torró, 2000: 76-78).

Per a poder identificar i diferenciar les peces d'aquestes dues emissions, cal fixar-se en el fet que a les primeres encunyades el diàmetre del cercle interior de l'anvers, on es troba el bust de Jaume I, mesura al voltant de 10 mm, mentre que en les peces encunyades el 1271 aquest mateix cercle és lleugerament més menut, al voltant de 8,5 mm (Crusafont, 1982: 216).

Malgrat aquest intent per part de Jaume I d'enretirar tota la moneda de fora de València, aquesta va continuar circulant durant el seu regnat i els dels sobirans posteriors, entre altres coses pel fet que la quantitat de moneda valenciana s'havia reduït a causa de pèrdues i exportacions i que la quantitat d'argent que contenien aquests tipus de moneda era ineficaç per a la capitalització de la riquesa. Prova irrefutable d'aquest fet és la troballa de diferents tresorsets al territori valencià als quals apareix, juntament amb moneda

valenciana, moneda barcelonesa o del sud de França (Llorens i Ripollès, 1999: 122-124).

Com ja hem dit, els primers encunyats d'aquestes noves monedes van ser llaurats per l'argenter valencià Garcia Arnau i la iconografia representada és la mateixa per als diners i per al seu divisor, consistent en el cap de Jaume I a l'esquerra a l'anvers (encara que en els primers exemplars realitzats el cap del rei està mirant cap a la dreta) i un arbre a manera de flor al revers (Gil, 1976: 285).

D'aquestes peces de billó hi ha al MAMA un total de vuit exemplars, dels quals sis són diners (núm. 14-19) i dos són òbols (núm. 20-21). Tots ells van ser encunyats el 1271, com evidencia el diàmetre del cercle interior que envolta la iconografia, ja que aquest en gairebé tots els casos té una mesura al voltant de 8,5 mm.

Jaume II el Just (r. 1291-1327)

Una altra moneda que trobem al conjunt monetari del MAMA és un croat de plata de Jaume II (núm. 22), encunyat a Barcelona. Aquest tipus de moneda coneguda com a croat va començar a ser encunyada una vegada obtingut el permís necessari dels consellers de Barcelona per part de Pere III (1276-1285), després d'una dura negociació entre el monarca i els prohoms. Va ser anomenada diners de plata barcelonesos, grossa de plata o *crucesignatos*. Aquest últim mot és degut al fet que al revers de la moneda portava una creu equibracial que talla la llegenda. Va començar a circular cap al 1285 i aquest croat, nom que finalment es va generalitzar per a les peces, es va mantenir fins a l'època de Ferran el Catòlic (España, 2002: 72-73).

Durant el regnat de Jaume II també es van realitzar diferents emissions d'aquesta moneda amb quatre variants en la iconografia utilitzada, concretament en l'ornamentació del vestit del bust del monarca, que seria la que indicaria l'any d'encunyació. Segons ens diu Gil Farrés (1976: 237), la peça amb botonadura horitzontal en el bust de Jaume II podria haver estat encunyada l'any 1318 i en proposa com a responsable el mestre Grau Huchbaldi. Referent a això, Crusafont (1982: 84) coincideix en l'opinió d'aquest autor amb l'afirmació que les diferències en l'ornamentació del vestit del rei permeten una ordenació cronològica per comparació amb els anteriors i posteriors, cosa que facilitaria la data d'encunyació. La diferència entre els dos investigadors radica en el fet que mentre Gil Farrés proposa la nostra peça com a la tercera de la sèrie i l'adscriu a una emissió de l'any 1318, Crusafont la situa cronològicament la segona i no ens apunta cap data concreta per a cap de les quatre variants proposades, com sí que fa el primer autor. Per la seua banda Clua (1996: 69) també ens parla de diferents encunyacions de croats a Barcelona, però no fa referència a la iconografia del bust de Jaume II per a diferenciar les distintes emissions d'aquesta moneda. Així mateix, uns altres investigadors (Ripollès *et al.*, 2005: 278) també fan referència a la possibilitat d'una ordenació cronològica basant-se en les diferències del bust, però no ens dóna aquesta.

L'aparició d'un d'aquests exemplars al fons del MAMA no és de cap manera estrany, ja que com hem dit anterior-

ment, la circulació de peces batudes a Barcelona, sobretot de croats, va ser una pràctica habitual al Regne de València, com ho demostren els diferents tresorers trobats a la ciutat de València i el seu entorn (Lluesma, 2005; Ripollès *et al.*, 2005; Salavert, 2005). Aquest fet té com a conseqüència que degué ser ben fàcil que moltes d'aquestes peces circularen durant el s. XX entre col·leccionistes i aficionats i, per tant, un d'aquests exemplars anara a parar a les mans de Visedo per a augmentar la seua col·lecció privada.

Martí I l'Humà (r. 1396-1410)

De la política monetària de Martí I l'Humà, cal destacar els diferents intents per a la unificació del ral d'argent als regnes de la Corona d'Aragó i l'assoliment d'un sistema monetari bimetal·lic (Crusafont, 1996: 44). Així, quan al febrer de 1407 ordena l'encunyació de rals d'argent a la ciutat de València, mana que aquests foren a llei d'onze diners i talla de 68 el marc (encara que més tard pujarà la talla primerament a 70 i després a 72), amb els mateixos paràmetres que el ral de Barcelona que anava a crear i els rals de Mallorca que manà encunyar el 8 de juliol d'aquell mateix any (Crusafont, 1982: 101).

La iconografia utilitzada per Martí I als rals d'argent és la incorporada per primera vegada per Joan I (1387-1395) que caracteritzarà durant molt de temps la moneda valenciana: l'escut coronat amb les barres de losange (España, 2002: 89). Segons sosté Crusafont (1982: 101), podria ser responsabilitat del mestre de la seca de València Bernat Ferrer, que va estar al capdavant d'aquesta en temps de Joan I i els primers anys del regnat de Martí I.

Els dos rals o divuitens de Martí I l'Humà que es conserven al MAMA van ser realitzats a la seca de València abans de l'1 de desembre de 1407, ja que les peces encunyades abans d'aquesta data tenen un mòdul al voltant de 26 mm i un pes de 3,30 grams, mentre que les de després —més abundants—, tenen un mòdul al voltant de 24 mm i pes de 3,05 grams (Ramón *et al.*, 1974: s. p.). En el cas de les peces estudiades, aquestes tenen unes mesures més semblants a les realitzades al febrer: 24,5 mm i 3,402 grams per a la núm. 23 i 25 mm i 3,352 grams per a la núm. 24.

III.2.2. Corona de Castella i Lleó

Alfons X el Savi (r. 1252-1284)

Durant el regnat d'Alfons X, el monarca va introduir diverses novetats al numerari pel que fa a l'ús, la tipologia i fins i tot en la legislació (Francisco, 2002: 341). Aquestes reformes monetàries buscaven un augment dels seus beneficis, així com una circulació amb valor fiduciari de les monedes de billó, de manera que no foren tretes del territori castellà. Per aquest motiu emet diferents tipus de peces al llarg del seu regnat amb aquest metall, el billó, la majoria de les quals tenen un valor intrínsec inferior al degut, és a dir, la quantitat de plata que contenien era menor a la que teòricament havien de tenir. Per altra banda, la moneda d'or i argent es reservava principalment per al comerç exterior, els grans pagaments i el seu atresorament. Entre aquestes emissions destacarem les

que el rei Alfons X va manar encunyar per a cobrir les despeses de la rebel·lió mudèjar i la guerra de Granada: els diners blancs de la primera guerra de Granada, moneda de billó que també va ser anomenada diners de sis línies a causa del seu anvers, blanques, blanquilles, diners alfonsins o moneda de guerra (Francisco, 2003: 284 i 290).

De Francisco (2003: 290) destaca que Alfons X va manar l'encunyació dels diners blancs de la guerra el 1265; per contra, J. L. Braña i A. Roma defensen una data anterior, en concret el 1263 o com a molt tard el començament del 1264, i allarguen la seua emissió fins als voltants de 1270. L'aparició d'aquestes monedes va comportar la desmonetització dels *pepions* castellans anteriors a Alfons X i, possiblement les seues pròpies primeres emissions dels coneguts com a diners negres (Braña i Roma, 1999: 28-29).

Algunes de les seques on van ser fabricades aquestes monedes són La Corunya, Conca, Sevilla o Toledo, per la qual cosa existeixen diverses marques de seca, ubicades totes en el revers de la moneda, sobre la torre dreta del castell del primer quartell (Cayón *et al.*, 2005: 224); també poden haver-hi marques secundàries al segon o quart quartell. De les dues monedes estudiades, en la primera d'aquestes (núm. 25) no apareix cap tipus de marca, mentre que en la segona (núm. 26) la peça està deteriorada en aquest punt, fet que impedeix distingir-ne cap possible marca que hi poguera haver. Per contra, sí que es pot veure el que potser devia ser una marca secundària al quart quartell, consistent aquesta en un punt, el qual podria fer referència a una marca d'emissió més que a una de seca (Braña i Roma, 1999: 42).

Cal assenyalar que diversos autors parlen de l'existència de dues emissions diferents d'aquesta peça. A la majoria dels diners "bons" hi ha una mancança de marca de seca, a més de caracteritzar-se per una millor qualitat en la tècnica i el dibuix utilitzat en l'encunyació, com també per contenir una major quantitat de plata –en concret un 14%. L'altra emissió, a la qual pertanyen els anomenats diners "roïns", devien ser més lleugers, de pitjor qualitat artística i l'argent utilitzat en l'encunyació devia ser tan sols del 7% (Braña i Roma, 1999: 29).

Pel que fa a la iconografia d'aquestes peces, cal destacar que el 1230 Ferran III el Sant uneix sota la seua persona els regnes de Castella i Lleó, on començaran a aparèixer els símbols d'aquestes dues corones de forma conjunta, símbols que seran utilitzats exclusivament pels monarques i els seus hereus en tractar-se de les armes territorials del Regne (Francisco, 2003: 336). Tanmateix, serà amb Alfons X quan es difondrà de forma molt més habitual aquest tipus de simbologia conjunta, tot destacant-ne el quarterat, tipologia monetària que és la més utilitzada a Castella i Lleó al llarg de tota l'edat mitjana (Francisco, 2002: 348), i que va ser emprada per primera vegada en l'encunyació d'una moneda quan aquest rei va pujar al tron i va emetre el miscal d'argent (Francisco, 2003: 288). Aquest tipus d'iconografia pot veure's clarament en els exemplars estudiats d'aquest període (núm. 27 i 28), on a l'anvers tenen una única llegenda dividida en sis línies que ocupa tota l'àrea, ALF/ ONS-

VS/ REX CAS/ TELLE E/ T LEGIO/ NIS, i al revers, que és anepígraf, l'escut quarterat amb castell en el primer i quart quartells i lleó al pas en el segon i tercer quartells.

Ferran IV l'Emplaçat (r. 1295-1312)

El regnat de Ferran IV es caracteritza per una gran inestabilitat política. Va accedir al tron als nou anys, mentre la seua mare Maria Alfonso de Meneses, més coneguda com Maria de Molina, es feia càrrec de la regència fins que va complir la majoria d'edat. Aquest fet va propiciar que sorgiren diferents pretendents al tron o que n'aprofitaren les circumstàncies per a augmentar els seus territoris, tal com van fer la Corona de Portugal i la d'Aragó.

La política monetària d'aquest monarca es va veure afectada per la inestabilitat esmentada. Ferran IV no va realitzar importants emissions i la majoria d'aquestes van ser de baixa qualitat, a banda de la doble de 10 d'or, encunyada a Burgos i amb la mateixa tipologia que la introduïda pel seu pare Sanç IV (Francisco, 2003: 297). El monarca va encunyar *pepions*, diners, sisens i òbols, tots aquests de billó.

La peça que pertany al conjunt monetari estudiat és un d'aquests *pepions* de billó (núm. 27), encunyat, segons la marca de seca que hi ha a sota del castell a l'anvers, a la ciutat de Còrdova. Unes altres de les seques on es van batre aquest tipus de peces van ser Burgos, La Corunya, Conca, Lorca, Segòvia, Sevilla i Toledo (Cayón *et al.*, 2005: 234-235). Com a detall, cal esmentar que el nostre exemplar presenta un trencament en l'orla de la peça.

Enric II el Fratricida (r. 1368-1379)

Enric II va ser el primer dels reis pertanyents a la dinastia dels Trastàmara. Va accedir al tron després d'una guerra civil recolzada pel rei de França, que va guanyar a qui era el seu germanastre Pere I de Castella. A més, va haver d'enfrontar-se a Ferran I de Portugal, que va envair Castella el 1369 en defensa de la legitimitat del vençut Pere I. Aquests enfrontaments van comportar unes importants despeses que van portar Enric II a començar a emetre moneda just després de coronar-se rei a Burgos per l'abril de 1366, encara que la guerra entre els dos germans acabara el 14 de març de 1369 amb la mort de Pere I a la batalla de Montiel. Enric II va batre sobretot monedes de billó menut i gros, així com tot tipus de peces amb un valor nominal superior al que realment valien i una tipologia semblant a monedes d'argent (Rodríguez i Vacas, 2012: 15-16), per a d'aquesta manera poder pagar les tropes mercenàries franceses i a tots els que l'havien ajudat a guanyar la guerra. Tanmateix el 1370, una vegada pagats els seus deutes amb aquesta moneda *quebrada*, Enric II va devaluar-ne la que havia encunyat, de manera que les peces de tres *maravedís* van passar a valdre'n un, i els croats a dos coronats de la moneda usual (España, 2002: 83; Francisco, 2003: 311; Gil, 1976: 351).

Aquesta política monetària basada en l'encunyació de moneda amb un valor nominal inferior a l'intrínsec va tenir dues conseqüències importants directes. Per una banda, es va produir una lògica pujada de preus generalitzada i, per

l'altra, va facilitar que des del Regne d'Aragó es realitzaren importants emissions de moneda castellana falsa. D'aquesta manera Pere IV d'Aragó el 31 de desembre de 1366 va manar al moneder de Barcelona Pedro Çasal que realitzés al castell de Morvedre (Sagunt) encunyacions falses de monedes d'Enric II. Així mateix, també van realitzar-se en altres ciutats com ara València, Barcelona o Tortosa. Les emissions falses tenien una doble finalitat: per una banda, reduïen el prestigi d'Enric II, i per l'altra, Pere IV obtenia importants beneficis de les monedes amb valor nominal superior al real (Rodríguez i Vacas, 2012: 15).

La peça d'aquest monarca que es conserva al MAMA és un ral de $\frac{1}{2}$ *maravedí* (núm. 28), llaurat amb metall de cinc diners de llei i encunyat entre els anys 1369 i 1373. Aquest tipus d'exemplar va ser realitzat en diferents seques com Conca, La Corunya, Lleó, Madrid, Ourense, Salamanca, Sevilla o Toledo, entre d'altres (Cayón *et al.*, 2005: 252). La nostra peça pertany a la de Conca, com ho evidencia la marca de la seca que es troba a la part baixa del revers, una C gòtica. Quant a la iconografia, en aquesta apareix a l'anvers el bust coronat de front d'Enric II dins una gràfila de punts i als costats de l'efígie les lletres gòtiques E i N coronades. Pel que fa al revers, apareix el quarterat amb les armes de Castella i Lleó que es van començar a utilitzar durant el regnat d'Alfons X i que ja hem comentat anteriorment.

III.3. Getó

Per a tancar aquest estudi farem referència al getó de finals del segle XV que forma part del conjunt analitzat. Aquest és el segon que podem trobar a la col·lecció numismàtica del MAMA, ja que el primer va ser tractat en el treball de les monedes d'època moderna (Garrigós i Santos-Olmo, 2010).

Des de l'antiguitat existeixen instruments utilitzats per a la comptabilitat. Així, a la civilització sumèria s'empraven figures d'argila de formes variades, mentre que a l'època clàssica, els *pesoi* grecs eren petites fitxes fabricades amb fusta, vidre, ceràmica, argila, etc. i els *calculi* romans, xicotetes pedres arrodonides (Ibáñez, 2006: 145). A partir de l'edat mitjana és quan apareixen els getons pròpiament dits. Es tracta de peces d'aspecte semblant al de monedes, però sense un valor numèric, fabricats generalment amb metall de baix valor i que s'utilitzaven per a la realització de comptes manuals en operacions de valors, primerament per Cambres de Compte, Consells d'Hisenda, municipis, tresoreries d'Estat... i més tard per particulars, com ara mercaders o banquers. Com hem dit, el seu aspecte és semblant al de les monedes d'ús corrent, però manquen de valor formal, ja que aquest depèn del lloc on el getó és ubicat en un tauler o tapet semblant a un àbac utilitzat per a comptar (Ramos, 2007: 5). Malgrat això, cal assenyalar que en ocasions també eren utilitzats com a peces de càlcul monedes estrangeres o desmonetitzades, o monedes falses que havien sigut confiscades (Ibáñez, 2006: 145).

L'origen dels getons es troba a Itàlia i França a partir del segle XIII. A pesar d'aquesta afirmació, F. P. Bernard

afirma que el primer getó emès degué estar datat cap al 1190 i l'ubicaria a Itàlia, tot relacionant-lo amb les necessitats financeres de les croades. Aquest autor atribueix el getó esmentat al genovès Andrea di Rivegno o al bolonyès Giuliano Arardi, ambdós homes relacionats amb les finances del rei Ricard Cor de Lleó, que va patrocinar la tercera croada. Cal assenyalar, però, que el primer getó datat amb seguretat va ser encunyat a França per a la cort de la reina Blanca de Castella, esposa de Lluís VIII de França, que va regnar com a regent a partir del 1226 fins que el seu fill Lluís IX es va fer càrrec del govern (Ramos, 2007: 5-6).

Quant a la iconografia dels getons pot ser molt variada. En aquests es troba l'efígie del rei que governa, llegendes, elements representatius de la família o el gremi responsable de l'emissió de les peces, episodis mitològics, escuts heràldics o fets històrics que ocorren en el moment de la seua encunyació.

Un problema important que presenten en molts casos aquestes peces és l'adscripció cronològica i el lloc d'emissió, considerant que molts d'aquests no tenen la data encunyada, l'efígie del rei del moment, ni cap altre element que pugui ajudar a la seua identificació. El nostre exemplar és un model clar d'aquesta problemàtica, atès que la data no apareix enlloc i la llegenda que hi trobem és fictícia, fet habitual en molts getons realitzats fins a mitjan segle XVI. Un altre element que ens fa datar aquesta peça a l'edat mitjana és el fet que tant a l'anvers com al revers els elements iconogràfics estan emmarcats dins de gràfiles lobulars, característica típica d'aquest moment (Ibáñez, 2006: 151 i 146). La iconografia del nostre exemplar és, a l'anvers, el *reichsapfel* o globus crucífer imperial emmarcat dins trilòbul angulat, característic dels getons fabricats a Nuremberg, mentre que al revers trobem creu de triple traç amb flors de lis als extrems dels quatre braços emmarcada dins una orla quadrilobulada i una flor de lis en cada espai buit, cosa que fa referència a França.

CATÀLEG

L'estructura del catàleg segueix el mateix esquema de les nostres anteriors recerques (Garrigós i Santos-Olmo, 2010 i 2011). Les peces estan ordenades cronològicament per regnat, tant en les monedes islàmiques com en les cristianes. El número indicat al principi de cada moneda ha estat assignat per nosaltres per a la realització d'aquest treball. Les dades que s'especifiquen són: governant o regnat, valor de la peça, seca i data d'emissió. Després es detallen els anversos i reversos. Per a les monedes islàmiques⁵ aquestes han estat descrites segons l'anvers o primera àrea (IA) i el revers o segona àrea (IIA). Dins aquestes àrees existeixen diferents posicions de les llegendes, la central distribuïda en tres o quatre línies (IC o IIC) i la marginal (IM o IIM). A continuació trobem el pes (en grams), el diàmetre (en mm) i la posició d'encuny separats per una barra obliqua. En el cas d'una de les monedes fatimites hem omès la posició

d'encuny a causa de la llegenda circular de la peça. Seguidament apareix la referència que permet la classificació de l'exemplar i el número d'inventari del Museu Arqueològic Municipal d'Alcoi; la indicació *Bibl.* seguida d'una referència indica si la peça ha estat publicada prèviament o és inèdita; en últim lloc, les sigles CVM indiquen que es tracta d'una moneda de la Col·lecció Visado Moltó, mentre que les sigles MAMA indica que l'exemplar forma part dels fons del Museu Arqueològic Municipal d'Alcoi.

Els catàlegs emprats per a la realització d'aquest treball han estat els d'A. Vives y Escudero (1893) per a les monedes andalusines i N. Douglas (2006) per a les fatimites, mentre que per a les emissions cristianes castellanes hem utilitzat el d'A. Cayón, C. Cayón i J. Cayón (2005), i el de M. Crusafont i Sabater (1982) per a les monedes que pertanyen a la Corona d'Aragó.

Les monedes fatimites, malgrat no formar part de les andalusines, han estat inserides entre aquestes últimes tot basant-se en la seua cronologia.

I. MONEDES ISLÀMIQUES

I.1. Emirat independent (138-300 H/ 755-912 dC)

Hišām I (172-180 H/ 788-796 dC)

1. HIŠĀM I. Dirham. AL-ANDALUS. 172 o 178 H/ 788-794 dC

IA.- IC: No (hi ha) déu sinó/ Al·là, sols Ell/ no (hi ha) company per a Ell.

IIA.- IIC: Al·là (és) únic; Al·là (és)/ etern; no va engendrar i/ no va ser engendrat i no hi ha/ per a Ell cap semblant.

2,70/ 28/ 4

Vives 70 o 76; *Canto et al.*, 2000, núm. 593 o 597

Inv.: 1.346

Bibl.: Rubio, 1980, 89.

Col·lecció: CVM

'Abd Al-Rahmān II (206-238 H/ 821-852 dC) o Muhammad I (238-273 H/ 852-886 dC)

2. 'ABD AL-RAHMĀN II o MUHAMMAD I (?). Felús. Seca? 206-273H/ 821-886 dC

IA.- professió de fe musulmana: No hi ha més déu/ que l'únic Déu/ cap pot associar-se amb ell.

IIA.- missió profètica: Mahoma (és)/ l'enviat de/ Déu.

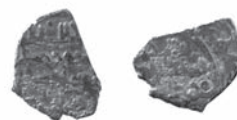
1,18/ 14,8 x 11,5/ 10

Frochoso I-8-1 var. G; I-17-1 var. F, I-23 var. F o I-57-1 var. F

Inv.: 2.458

Bibl.: Inèdita

Col·lecció: Luis Vicens

I.2. Califat (300-399 H/ 912-1008 dC)

Al-Ḥakam II Al-Mustanşir (350-366 H/ 961-976 dC)

3. AL-HAKAM II. Dirham. AL-ANDALUS. 365 H/ 975-976 dC

IA.- IC: No (hi ha) déu sinó/ Al·là, sols Ell/ no (hi ha) company per a Ell; IM: En el nom de Déu va ser encunyat aquest dirham a l'Àndalus l'any ...

IIA.- IIC: L'Imām al-Hakam/ Príncep dels creients/ Al-Mustansir Bi-llāh/ 'Āmir.

2,59/ 24/ 1

Vives 496; *Canto et al.*, 2000, núm. 1203

Inv.: 2.455

Bibl.: Rubio, 1980, 89.

Col·lecció: MAMA

Hišām II Al-Mu'ayyad (366-399 H/ 976-1008 dC)

4. HIŠĀM II. Quart de dirham. AL-ANDALUS. 382 H/ 992-993 dC

IA.- IC: No (hi ha) déu sinó/ Al·là, sols Ell/ no (hi ha) company [---]; IM: Il·legible.

IIA.- IIC: l'Imām Hišām/ Príncep dels creients/ Al-Mu'ayyad Bi-llāh; IM: Il·legible.

1,28/ 19,5 x 13,5/ 7

Vives 515; *Canto et al.*, 2000, núm. 1248

Inv.: 2.451

Bibl.: Rubio, 1980, 90.

Col·lecció: MAMA

Observacions: cantell serrat i amb perforació

5. HIŠĀM II. Dirham. AL-ANDALUS. 394 H/ 1003-1004 dC

IA.- IC: No (hi ha) déu sinó/ Al·là, sols Ell/ no (hi ha) company per a Ell/ 'Abd al-Malik; IM: En el nom de Déu va ser encunyat aquest dirham a l'Àndalus l'any ...

IIA.- IIC: Al-hāyib/ l'Imām Hišām/ Príncep dels creients/ Al-Mu'ayyad Bi-llāh/ 'Abd al-Malik.

3,40/ 23,8/ 2

Vives 580; Canto et al., 2000, núm. 1322

Inv.: 2.454

Bibl.: Rubio, 1980, 89.

Col·lecció: MAMA

Observacions: presenta dues perforacions

6. HIŠĀM II. Dirham. AL-ANDALUS. 397 H/ 1006-1007 dC

IA.- IC: No (hi ha) déu sinó/ Al·là, sols Ell/ no (hi ha) company per a Ell/ 'Abd al-Malik; IM: En el nom de Déu va ser encunyat aquest dirham a l'Àndalus l'any ...

IIA.- IIC: Al-hāyib/ l'Imām Hišām/ Príncep dels creients/ Al-Mu'ayyad Bi-llāh/ 'Abd al-Malik.

3,55/ 23/ 5

Vives 590; Canto et al., 2000, núm. 1338

Inv.: 2.452

Bibl.: Rubio, 1980, 89.

Col·lecció: MAMA

I.3. Dinastia Fatimita (296-567 H/ 909-1171 dC)

'Abd Allāh Ma'add al-Mu'izz li-Dīn Allāh (341-365 H/ 953-975 dC)

7. AL-MU'IZZ. Quart de dirham. Seca? 343 o 360-365 H/ 954-955 o 970-975 dC

IA.- IC: Al-Mu'izz príncep dels creients de la religió de Déu. IM: L'Imām Ma'ad va exhortar a la unitat divina perquè en ella es troba la resistència.

IIA.- IIC: No hi ha més Déu que Allāh i Muhammad el seu enviat. IIM: I 'Ali és el més excel·lent executor i visir dels enviats.

0,74/ 14,6/ -

Douglas 330, 331, 339, 420, 424, 468, 473, 477, 480 (?)

Inv.: 2.449

Bibl.: Inèdita

Col·lecció: MAMA

Abū 'Alī al-Mansūr al-Hākīm bi-Amr Allāh (386-411 H/ 996-1021 dC)

8. AL-HĀKIM. Mig dirham. Seca? 388-401 H/ 998-1011 dC

IA.- IC: Muḥamad és l'enviat de Déu (Allāh) i Alī el seu regidor. IM: No hi ha més déu que Déu (Allāh), sol, únic.

IIA.- IIC: al-Hākam, príncep dels creients disposat per Déu. IIM: L'Imām 'abd Allāh i el seu guàrdia al-Manşūr Abū 'Alī.

1,19/ 20/ 1

Douglas 1274-1279 (?)

Inv.: 2.457

Bibl.: Inèdita

Col·lecció: MAMA

I.4. Regnes de Taifes (403-508 H/ 1012-1115 dC)

9. TAIFA DE DÉNIA. Dirham. DÉNIA. 440 H/ 1048-1049 dC

IA.- IC: Alí/ Només hi ha un/ Déu, únic/ No té company/ Muhammad; IM: En el nom de Déu es va encunyar aquest dirham, a Dénia, l'any quatre-cents quaranta.

IIA.- IIC: Iqbal/ Al-imām Hišām/ Príncep dels creients/

Al-dawla; *IIM*: Missió profètica de Mahoma (Alcorà, 61, 9).

3,30/ 26/ 5

Vives 1309

Inv.: 2.456

Bibl.: Rubio, 1980, 90; Domènech, 2000, 231.

Col·lecció: MAMA

10. TAIFA DE DÉNIA. Dirham. DÉNIA. 446-455 H/ 1054-1063 dC

IA.- *IC*: Mu'izz al-dawla/ Només hi ha un/ Déu, únic/ No té company/ Muhammad; *IM*: En el nom de déu ... quatre-cents.

IIA.- *IIC*: Iqbal/ Al-imām Hišām/ Príncep dels creients/ Al-dawla; *IIM*: Missió profètica de Mahoma (Alcorà, 61, 9).

4,88/ 23/ 11

Vives 1314 a 1319

Inv.: 2.453

Bibl.: Rubio, 1980, 89; Domènech, 2000, 231.

Col·lecció: MAMA

12. A nom del Mahdī. Dirham. Sense seca ni data.

IA.- No (hi ha) Déu sinó Al·là/ l'imperi tot ell (és) per a Al·là/ no (hi ha) força sinó Al·là.

IIA.- Al·là (és) nostre Senyor/ Mahoma (és) nostre enviat/ al- Mahdī (és) nostre Imām.

1,53/ 14 x 14/ 12

Vives 2088; *Hazard* 1101

Inv.: 2.447

Bibl.: Rubio, 1980, 90.

Col·lecció: MAMA

13. A nom del Mahdī. Dirham. Sense seca ni data.

IA.- No (hi ha) Déu sinó Al·là/ l'imperi tot ell (és) per a Al·là/ no (hi ha) força sinó Al·là.

IIA.- Al·là (és) nostre Senyor/ Mahoma (és) nostre enviat/ al- Mahdī (és) nostre Imām.

1,47/ 14,9 x 15/ 12

Vives 2088; *Hazard* 1101

Inv.: 2.448

Bibl.: Rubio, 1980, 90.

Col·lecció: MAMA

I.5. Almohades (524-667 H/ 1129-1268 dC)

11. A nom del Mahdī. Dirham. Sense seca ni data.

IA.- No (hi ha) Déu sinó Al·là/ l'imperi tot ell (és) per a Al·là/ no (hi ha) força sinó Al·là.

IIA.- Al·là (és) nostre Senyor/ Mahoma (és) nostre enviat/ al- Mahdī (és) nostre Imām.

1,46/ 15 x 15/ 12

Vives 2088; *Hazard* 1101

Inv.: 1.345

Bibl.: Rubio, 1980, 90.

Col·lecció: CVM

II. MONEDES CRISTIANES

II.1. Corona Catalanoaragonesa

Jaume I (r. 1213-1276)

14. JAUME I. Diner de billó. VALÈNCIA. 1271

A.- IACOBVS REX, cap del rei coronat a l'esquerra dins gràfila de punts.

R.- ✠VALE-NCIE, arbre a manera de flor dins gràfila de punts.

0,94/ 17/ 7

Crusafont, Jaume I, núm. 163; *Cayón et al.*, 2005, Jaime I, tipus 2, núm. 1993

Inv.: 2.464
Bibl.: Torró, 1981, 85.
Col·lecció: CVM

15. JAUME I. Diner de billó. VALÈNCIA. 1271
A.- [iaco]BVS [re]X, cap del rei coronat a l'esquerra dins gràfila de punts.
R.- ✕ V[al]E-NCIE, arbre a manera de flor dins gràfila de punts.
0,69/ 17/ 11
Crusafont, Jaume I, núm. 163; *Cayón et al.*, 2005, Jaime I, tipus 2, núm. 1993
Inv.: 2.465
Bibl.: Torró, 1981, 85.
Col·lecció: CVM

16. JAUME I. Diner de billó. VALÈNCIA. 1271
A.- IACOBVS REX, cap del rei coronat a l'esquerra dins gràfila de punts.
R.- ✕ VALE-NCIE, arbre a manera de flor dins gràfila de punts.
0,80/ 17/ 10
Crusafont, Jaume I, núm. 163; *Cayón et al.*, 2005, Jaime I, tipus 2, núm. 1993
Inv.: 2.466
Bibl.: Torró, 1981, 85.
Col·lecció: CVM

17. JAUME I. Diner de billó. VALÈNCIA. 1271
A.- IACOBVS REX, cap del rei coronat a l'esquerra dins gràfila de punts.

R.- ✕ VALE-NCIE, arbre a manera de flor dins gràfila de punts.
0,87/ 18/ 8
Crusafont, Jaume I, núm. 163; *Cayón et al.*, 2005, Jaime I, tipus 2, núm. 1993
Inv.: 2.467
Bibl.: Torró, 1981, 85.
Col·lecció: CVM

18. JAUME I. Diner de billó. VALÈNCIA. 1271
A.- ✕ IACOBVS REX, cap del rei coronat a l'esquerra dins gràfila de punts.
R.- ✕ VALE-NCIE, arbre a manera de flor dins gràfila de punts.
0,82/ 17/ 4
Crusafont, Jaume I, núm. 163; *Cayón et al.*, 2005, Jaime I, tipus 2, núm. 1993
Inv.: 2.468
Bibl.: Torró, 1981, 85.
Col·lecció: CVM

19. JAUME I. Diner de billó. VALÈNCIA. 1271
A.- [i]IACOBVS [rex], cap del rei coronat a l'esquerra dins gràfila de punts.
R.- ✕ [va]LE-NCIE, arbre a manera de flor dins gràfila de punts.
1,10/ 17/ 5
Crusafont, Jaume I, núm. 163; *Cayón et al.*, 2005, Jaime I, tipus 2, núm. 1993
Inv.: 2.476-17
Bibl.: Inèdita
Col·lecció: MAMA

20. JAUME I. Menut de billó. VALÈNCIA. 1271

A.- IACOBVS REX, cap del rei coronat a l'esquerra dins gràfila de punts.

R.- ✠VALE-NCIE, arbre a manera de flor dins gràfila de punts.

0,40/ 14/ 9

Crusafont, Jaume I, núm. 164; *Cayón et al.*, 2005, Jaime I, tipus 3, núm. 1994

Inv.: 2.476-19

Bibl.: Inèdita

Col·lecció: MAMA

21. JAUME I. Menut de billó. VALÈNCIA. 1271

A.- [iac]OBVS REX, cap del rei coronat a l'esquerra dins gràfila de punts.

R.- ✠[va]LE-NCIE, arbre a manera de flor dins gràfila de punts.

0,39/ 13/ 7-8

Crusafont, Jaume I, núm. 164; *Cayón et al.*, 2005, Jaime I, tipus 3, núm. 1994

Inv.: 2.476-30

Bibl.: Inèdita

Col·lecció: MAMA

Jaume II (r. 1291-1327)

22. JAUME II. Croat. BARCELONA. 1318 (?)

A.- ✠ IACOBVS [dei] GRACIA REX, bust masculí coronat a l'esquerra dins gràfila de punts.

R.- CIVI-TAS B-ARCK-NONA, creu de croat i anells en 1r i 4t quartells i botó en 2n i 3r quartell.

2,97/ 23/ 7-8

Crusafont, Jaume II, núm. 178; *Cayón et al.*, 2005, Jaime II, tipus 1, núm. 1844

Inv.: 2.469

Bibl.: Inèdita

Col·lecció: CVM

Martí I (r. 1396-1410)

23. MARTÍ I. Ral d'argent. VALÈNCIA. 1407

A.- ✠ MARTIN9: DEI: GRACIA: RE[x. ar]A, bust coronat, de front, entre una orla partida bilobulada.

R.- ✠ VALENCIE: MAIORICARUM: SAR, escut reial en cairó coronat entre una orla partida bilobulada.

Fissura al cospell

3,40/ 24,5/ 3

Crusafont, Martí I, núm. 298, var. 6; *Cayón et al.*, 2005, Martín I, tipus 12, núm. 2008

Inv.: 2.474

Bibl.: Torró, 1981, 85.

Col·lecció: MAMA

24. MARTÍ I. Ral d'argent. VALÈNCIA. 1407

A.- ✠ MARTIN9: DEI: GRACIA: REX. ARA, bust coronat, de front, entre una orla partida bilobulada.

R.- ✠ VALENCIE: MAIORICARUM: SAR, escut reial en cairó coronat entre una orla partida bilobulada.

3,35/ 25/ 4

Crusafont, Martí I, núm. 298, var. 6; *Cayón et al.*, 2005, Martín I, tipus 12, núm. 2008

Inv.: 2.475

Bibl.: Torró, 1981, 85.

Col·lecció: MAMA

NOTES

1. Volem expressar el nostre més sincer agraïment a les persones que d'una manera o altra ens han facilitat la realització del present estudi, així com el seus consells o suggeriments: C. Doménech Belda, A. Jacobo Egea, J. H. Miró i Segura, P. Luque Escribano, J. A. Mellado Rivera i, per descomptat, al director del Museu d'Alcoi, J. M. Segura i Martí.
2. Document d'arxiu ref. 102, CVM 01/03/01. *Catálogo de Numismática. Colección de Camil Visedo Moltó. Alcoy 1924*.
3. Document d'arxiu ref. 79, CVM 02/01/08. Carta d'agraïment.
4. Aquestes dues monedes han estat traduïdes per Raul Jesus García.
5. Per a la catalogació de les monedes s'ha seguit el sistema de transcripció de l'escola d'arabistes de Granada.

BIBLIOGRAFIA

- ARIZA ARMADA, A. (1995). Monedas en los reinos de Taifas. *V Semana de estudios medievales. Nájera, 1 al 15 de agosto de 1994*: 233-239.
- BRAÑA, J. L.; ROMA VALDÉS, A. (1999). La moneda de seis líneas de Alfonso X de Castilla y León. *Nvmisma*, 243: 25-50.
- CANTO GARCÍA, A. (1988). El periodo omeya. El emirato. La aparición de la tipología califal. 'Abd al-Rahmān III: sus sucesores. *I Jarique de Estudios Numismáticos Hispano-Árabes*: 29-41.
- CANTO GARCÍA, A.; IBN HAFIZ IBRAHIM, T.; MARTÍN ESCUDERO, F. (2000). *Monedas andalusíes*. Catálogo del Gabinete de antigüedades de la Real Academia de la Historia. Madrid.
- CANTO GARCÍA, A.; IBN HAFIZ IBRAHIM, T. (2004). *Moneda andalusí. La colección del Museo Casa de la Moneda*. Madrid.
- CAYÓN, A.; CAYÓN, C.; CAYÓN, J. (2005). *Las monedas españolas. Del tremis al euro. Del 411 a nuestros días*. Madrid.
- CLUA i MERCADAL, M. (1996). Análisis de las monedas de Jaime II de Aragón procedentes de las excavaciones del SPAL (Barcelona). *Nvmisma*, 238: 67-90.
- CLUA i MERCADAL, M. (2010). Circulación monetaria en Alicante durante la colonización feudal. *Catàleg de l'exposició Monedas. Todas las caras de la historia. Colecciones numismáticas del MARQ*: 58-68. Alacant.
- CRUSAFONT i SABATER, M. (1982). *Numismática de la Corona Catalano-Aragonesa medieval (785-1516)*. Madrid.
- CRUSAFONT i SABATER, M. (1996). *Història de la moneda catalana*. Barcelona.
- DELGADO Y HERNÁNDEZ, A. (2001). *Estudios de numismática árabe-hispana considerada como comprobante histórico de la dominación islámica de la península*. Gabinete de antigüedades de la Real Academia de la Historia. Madrid.
- DOMÉNECH BELDA, C. (1991). *El hallazgo de Dirhames Califales de Almoradí (Alacant)*. València.
- DOMÉNECH BELDA, C. (1995). Circulación monetaria de época emiral en el País Valenciano: el problema de las primeras emisiones de cobre. *Actas del IX Congreso Nacional de Numismática* (Elx, 1994): 281-302.
- DOMÉNECH BELDA, C. (2000). Catàleg. *Catàleg Museu Arqueològic Municipal Camil Visedo Moltó*: 231. Alcoi.
- DOMÉNECH BELDA, C. (2003). *Dinares, dirhames y feluses. Circulación monetaria islámica en el País Valenciano*. Alacant.
- DOMÉNECH BELDA, C. (2004). La moneda fatimí y su relación con al-Andalus. *Cuadernos de Madīnat al-Zahrā'* 5: 339-354.
- DOMÉNECH BELDA, C. (2006). El tesoro islámico de Begas-tri. *Antig. Crist. (Múrcia)*, XXIII: 211-249.
- DOMÉNECH BELDA, C. (2010). La moneda islámica en la provincia de Alicante. *Catàleg de l'exposició Monedas. Todas las caras de la historia. Colecciones numismáticas del MARQ*: 44-57. Alacant.
- DOUGLAS NICOL, N. (2006). *A Corpus of Fatimid Coins*. Trieste.
- ESPAÑA, L. (2002). *Sistemas monetarios peninsulares: la acuñación de moneda cristiana tras la invasión de los musulmanes hasta el siglo XV*. Madrid.
- ESTRADA-RIUS, A. (2006). Els col·legis d'obrers i de moneders en els territoris mediterranis de la Corona d'Aragó. *La moneda a la mediterrània medieval. Mediae aetatis moneta*: 71-83. Barcelona.
- FONTENLA BALLESTA, S. (1988). La numismática almohade. *I Jarique de Estudios Numismáticos Hispano-Árabes*: 67-88.
- FONTENLA BALLESTA, S. (2006). Un tesoro de monedas de época de Taifas procedente del río Alcaide (Vélez Blanco, Almería). *Revista Velezana*, 25: 7-9.
- FRANCISCO OLMOS, J. M. DE (2002). El nacimiento de la moneda en Castilla. De la moneda prestada a la moneda propia. *I Jornadas Científicas sobre Documentación jurídico-administrativa, económico-financiera y judicial del reino castellano-leonés, siglos X-XIII*: 303-346. Madrid.
- FRANCISCO OLMOS, J. M. DE (2003). La moneda de la Castilla Bajomedieval. Medio de propaganda e instrumento económico. *II Jornadas Científicas sobre Documentación de la Corona de Castilla (siglos XIII-XV)*: 277-345.
- FROCHOSO SÁNCHEZ, R. (1996). *Las monedas califales de ceca al-Andalus y Madīnat al-Zahrā'* 316-403 H/ 928-1013 J.C. Córdova.
- FROCHOSO SÁNCHEZ, R. (2001). *Los Feluses de al-Andalus*. Madrid.

- GARRIGÓS i ALBERT, I.; MELLADO RIVERA, J. A. (2008-2009). La col·lecció numismàtica del Museu d'Alcoi. Antiguitat. *Recerques del Museu d'Alcoi*, 17-18: 183-214.
- GARRIGÓS i ALBERT, I.; SANTOS-OLMO SANTAMARÍA, J. (2010). La col·lecció numismàtica del Museu d'Alcoi. Època moderna. *Recerques del Museu d'Alcoi*, 19: 157-186.
- GARRIGÓS i ALBERT, I.; SANTOS-OLMO SANTAMARÍA, J. (2011). La col·lecció numismàtica del Museu d'Alcoi. Època contemporània. *Recerques del Museu d'Alcoi*, 20: 191-216.
- GIL FARRÉS, O. (1976). *Historia de la moneda española*. Madrid.
- GUICHARD, P. (1998). La riquesa monetària de l'Àndalus. *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans. Volum 2. La formació de la societat feudal segles VI-XII*: 361-363. Barcelona.
- HAZARD, H.W. (1952). *The Numismatic History of late medieval North Africa*. Nova York.
- IBÁÑEZ, M. (2006). Comptabilitat, càlcul i jetons. *La moneda a la mediterrània medieval. Mediae aetatis moneta*: 145-151. Barcelona.
- LLORENS FORCADA, M. M.; RIPOLLÈS ALEGRE, P. P. (1999). El Regne de València una producció monetària en expansió (1238-1479). *Els diners van i vénen. Col·lecció perfils dels passats*, 6: 113-138. València.
- LLUESMA ESPANYA, J. A. (2005). El tesoro medieval del Pont de Fusta (València). *Tesoros monetarios de Valencia y su entorno*: 261-272. València.
- MEDINA GÓMEZ, A. (1992). *Monedas hispano-musulmanas*. Instituto Provincial de investigaciones y estudios toledanos. Serie III. Estudios, catálogos y repertorios, 16. Toledo.
- PETIT, R. (1981). *Nuestras monedas: las cecas valencianas*. València.
- RIPOLLÈS ALEGRE, P. P.; LLORENS FORCADA, M. M.; MATAMOROS DE VILLA, C. (2005). El tesoro de croats de la calle Llibertat (València). *Tesoros monetarios de Valencia y su entorno*: 273-284. València.
- RAMÓN BENEDITO, V. J.; ÁLVAREZ BURGOS, F.; RAMÓN PÉREZ, V. (1974). *La moneda medieval hispano cristiana*. Madrid.
- RAMOS GONZÁLEZ, F. (2007). *Catálogo de jetones de Nuremberg y de los Países Bajos en el Museo de las Ferias: la guerra de los ochenta años en "imágenes acuñadas"*. Medina del Campo.
- RETAMERO, F. (2006). El sistema monetari islàmic. *La moneda a la mediterrània medieval. Mediae aetatis moneta*: 25-32. Barcelona.
- RODRÍGUEZ MILLÁ, E.; VACAS MADRID, D. (2012). Los reales de Pedro I y Enrique II y la falsificación monetaria medieval. *Estudios de Historia Monetaria (II), Ab Initio*, Núm. extraord. 2: 9-24.
- RUBIO GOMIS, F. (1980). La colección de monedas árabes del M.A.M. "Camilo Visado Moltó". *Alcoy. Revista de la Fiesta de Moros y Cristianos*: 89-90.
- SALAVERT LEÓN, J. V. (2005). Tesoros olvidados (1): Los conjuntos de Almenara-Benavites y Valencia-2. La circulación monetaria en los siglos XIII y XIV. *Tesoros monetarios de Valencia y su entorno*: 249-259. València.
- TORRÓ i ABAD, J. (1981). La colección de monedas valencianas del Museo Arqueológico Municipal. *Alcoy. Revista de la Fiesta de Moros y Cristianos*: 84-85.
- TORRÓ i ABAD, J. (2000). L'organització monetària del Regne de València al segle XIII (1247-1277). *Gaceta numismática*, 137 (Juny 2000): 67-92.
- VIVES Y ESCUDERO, A. (1893). *Monedas de las dinastías arábigo-españolas*. Madrid.